

M-150gK

464396

عالييجان ئىبراھىمىف.

قازاق قىزى

س. س. ر. خالقلارنىڭ ئۆزەك
نەشرىياتى.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00552922

9

M-1502a

467396

1933
22695

Ибрагимов - Роман "Дочь Казанка" -

Ибрагимов, А.

Догъ казака. М., 1924.

татарск. яз.

بۇتن دۇنيا ئىشچىلەرى، بىرلەشتىڭلار!

И-1508.К.

نومۇرى

قازاق قىزى

96494

Центральная Библиотека
Инв. №

С. С. Р. Халқларынڭ ئۆزەك نەشرىياتى.

مەسكەو - 1924 يىل.

А. Копанов.
Дир. Казанка

50

مۇھەررىردەن.

«قازاق قىزى» 1909 نىچى يىلىنىڭ جەينىدە ئورالنىڭ مىيەس زاۋودىدا يازىلا باشلاندى، 1911 نىچى يىلىدا قازاندا تەمام بولغان ئىدى. شول زامانلاردا بولسا ئۇرنبورغدا «ۋاقىت» نەشرىياتى ئىدارىسى باسار ئۈچۈن ئالسا، دۇنياغا چىقارغانلىقى: فاتىح كەرىمى. ئەفەندىنىڭ مىنگا يازغان خەبەرىدە قاراغاندا، مەتبەئەگە بېرىلگەنچ (ياكى بېرىلگەن تۇرغاندا)، ساراۋول ئۇيەزىدە باشلانغان مەلۇم خەبەرلەر دولقۇنى باشقا شەھەرلەرگە دە كۆچىپ، ئۇرنبورغدا تەتۈلەر چاغىدا بولسا كىتاب ئاندارمىرىيا قولىغا ئالدى. دە قاتنامى.

قولىدا قارالغانىسى بار ئىدى. شۇنىڭ بويىچە، 13 - 1912 نىچى يىللاردا مىن بولسا ياڭدان ئاڭلاپ چىقىم. لېكىن تاغى قازانغا ئۇچىراتى: شول يىلىنىڭ يازىدا كىيىمىدە بولغان مەلۇم خەبەر كەت ئىچىدە ئاپرىل 17 دە ئۆزىنى يابى، كىتابلارنى بارلىق قول يازمالارنى ئاڭلىغاندا، 15 ئايلار ئۆتكەنچ، كۆپ نەرسەم كىرى قاتنامىدا، قازاق قىزىنىڭ جىتمىش يىتى تاغى يوقالدى.

مەتبەئەدە ئۇرنبورغنىڭ ئىدارىسى - خەبەرى كۆپىدىن بولغانى خەلدە، چىقىمى ياتىۋىنىڭ سەبەبى كۆرسەتۈلۈپ ئۇچۇر يازغان بولسا سۆزلەردىن سۆل، شۇنىڭدا ئارتىرىغا كىرەك: پرولىتارىيات رېۋالوتسىيەسى شەرقى ھەم ئىجتىمائىي تارىخ باسقۇچلارنىڭ تۈرلەرن ئۆزىنىڭ لازىم بىر ئىش ئىتە مەيدەنغا قويۇپ سەبەبلى بولسا ئۇرنبورغدا باسارغا بىر نەۋبەت كىلگەنچ، ئىلگىرى قول يازمالارنى، تايىقى، بىر ئۆزىدەم. قاھارمانلارنىڭ، ئىسملەرنىڭ، ئىنتىرىگەلەردە ئالماشتىغان ئورنلاردا بولدى. مەگەر نىڭ ئۆزىگە قالدى.

ع. ۱۰

1923 - سىنتەبىر - قازان.

قازاق قىزى.

كىڭ دالا، كورەشكە عوى، آنا جاقاز،
جەكەدى جاسل چوبدە، يىتىن جاقاز،
آسقار تاو، بالداي تاتتى سولارى بار،
آنا شول آنام ئىدى مېنى تابان.

.....

I

قازاقتىڭ اورتاچا بايلقى، كوب آدەملى ئىككى ئۇرۇغى بار ئىدى. بىرىن قارا آيىر دىيىپ، ئىككىنچىسى سارمان دىيىپ آتالار ئىدى. بولار، مەككەگەن جەلپىلار، ياخشى نەسل تۇيەلەرى، ئىسەبىز قويلارى بىلەن سارى آرقاننى كىڭ دالالاردا، اق تىرمەلەر قۇرۇپ، بىر جەيلەۋدەن ئىككىنچى جەيلەۋگە، ئۆزلىرىنىڭ ماللارى آرتىدان، رەھەت-رەھەت كوچىپ يۇرىلەر ئىدى. بەختلىرى كىم توگەل ئىدى. مەگەر قانۇن چىنگىزدەن كىلە دىيىپ ماقتانوچى قايرىقەيىلەر، سۇڭى زامانلاردا، يىرسوعا تارلىق قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ جەيىلەرنى آرتىدا باشلايدىلار. تىك مەنە شول آلارنىڭ كوڭلەرنى بورچى ئىدى. بولاي بارسا، ئىككى آرادا يامان عاۋعا چىعو قورقۇنچىن آغا كىترە ئىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تىنچىلىق ئانان يىلى تولغاندا، باتا قىلغا دىيىپ، ئىلنىڭ ئۆلكەلەرى چىيىلغان، زور بىر قىز مەجلىسىدە، كوب ئوينى كۆلەكلى دەن سۇڭ، زاماننىڭ آرايىۋوندان، دۇشماننىڭ جاقاسىدىن زارلەنەپ، ئەڭگەمە آچىلدى. سوز سوزنى تارتىدى، قارىلارنىڭ بىرى، قامچىسىن ئويناتا يىرىپ ئەيتە سالدى:

— ئىككى يۇرتنىڭ ئۆلكەلەرى قۇدا بولدى دىيىپ، ئىشتەك، مەگەر كوز بىلەن كورمەدەك. ئەگەر بو دۇرۇست بولسا، يىر بىرلەن قان بىلەن بىر كەتسەك، قايسى يامان بو ئىككى ئىلگە قارشى جاۋ چىعار؟ دىدى. بو سوز، كوڭلەدەكى تەلەكنى، خەبەر رەۋشەندە سۆيلىپ دىمچىلىك قىلو ئىدى. چالنىڭ تەبىقىلى كىنايەسى مەجلىسنىڭ خوشىنا كىتتى. ئىل آغاسى ئۆلكەن آق ساقال يىرىمجان ئەكە بونى قوۋەتەلەپ آلدى:

— نايمانلار بىلەن دورىقارلار، ھەر ئىككى يۇرتنىڭ مازاسى كىتەرەلەر، قىزلار ئورلىلار، جەيىلەۋلەرنى باسپ آلار، آياقلى ماللارنى قوۋىپ كىتەرەلەر، سارمانلار بىلەن قارا آيىلارنىڭ قۇدا بولپ قوشلۇلار دۇشماننىڭ يۈرەگىنە ئۆت سالار، باشىدىن آقلىن آلار، قۇدالىق قۇتلى بولسا دىدى.

باشقا سوزگە ئورن قالماغان ئىدى ئىندى. ھەبەر بۇتۇن جەيلەۋگە تارالدى،
قوۋانچىلار، قازاق ئىيتەشلى، قوينغا سىمادى. شول كۈن سوز قوشىدىلار. بىر آتتا ئوتۇگە،
يوعارى-تۈبەن آت جىيىرىپ ئىملىنى جىيىدىلار. قىزنىڭ مول چاچى، توقىلارنىڭ سىمىز
زامانى، يۇڭرەكلەرنىڭ دە در قايناب، يۈرەك سوققان ۋاقىتلار ئىدى. يەشى، قارتى،
بوز بالاسى، سۇلو قىزلار جىيىلىپ، ئولەك، جىر ئىيتىپ، دومبرا چىرتىپ، آت ئويناتىپ،
ئوتىز. كۈن ئوين، قىز كۈن توپىن قىلىپ، ئىككى ئۇرۇق قۇدالىقا قول يېرىشىدىلار.
قالم ئۇچۇن كۈپ ساتۇلاشۇ بولۇپ ئوتىدى. ئۇزاق تالاشقان سۇك، يۈز باش قارا،
دورت يۈز آلتىن، ئىككى ساندىق آسلى زات ئۇستىدە كېلىشىدىلار.

شول كۈندەن سارسىمباينىڭ يەش يارملىق قىزى قارلىغاچ، قارا آيغۇلارنىڭ آي
يارملىق تېر بالاسى قالتايغا ئىيتىدىرلىگەن بولدى. بىرى كىيىپ بىرى قالملىق سانالب كىتىدى.
آيلار، يىللار، ئوتە، ياڭدادان ياڭدا جەيلەۋەرگە كۈچەلەر. ئىككى قۇدانىڭ قاتناشى كۈپ،
سىلار ئورتاق، ئوين كۈلىكىلەرى بىرگە بارا. تىك ئىيتىدىرلىگەن بالالارغا ئۆزلىرىنىڭ
قايناتا-قايناتالارىغا كۆرۈنمەسكە، ئۇچراسا، قاچارغا، يەشىرىگە تېيىش بولالار.

شول دالادا، شول شادلىقلى كۈچۈنلەر، شاۋشولى ماللار ئىچىدە قايناب، آشق سوعىپ،
ساحرادا آت ئويناتىپ، توپلاردا بوزباللار، سۇلو قىزلار، تۇرلى يىكت، تۇرلى ماتۇرلار
آراسىدا ئولەك، جىر ئىيتىشكەندە قاتناشپ، قالتاي بىلەن قارلىغاچ ئۈسب بويغا جىيتىدىلار.
مەڭگەر بىر بىرىنە كوڭل ياقىنلىقى يوق ئىدى ئەلى. قىز ئۆزىنىڭ يىگىن ئۇچراغاندا،
ھېچ نەرسە آڭلاماسدان، ھايران بولۇپ قارى ئىدى. يەش ئۈسۈر قالتاي بو، سوزگە
ئۈتسەن، گەۋدەگە ئۆزىدەن زور، چىيىر قىز آلدندا، نى ئىيتىرگە بىلىمچە، بىر آز يوعالب،
قاۋشاپ قالا ئىدى.

قارلىغاچ، ساحرانىڭ ماتۇرى بولۇپ، پىشپ ئۆلگۈردى. تاۋشى ئۇچۇن آنى بىلىپ،
دىلەر. جىرلاغاندا قازاقنىڭ آقنىلارنىڭ آنىڭ زىفا بويىن تۇز قامشقا ئۇحشاتالار، يىللىك نىچكە،
كۈزلەرنىڭ تېرەن، كىرىكەلەرنىڭ ئوقداي، ئۇزۇك آيداي دىپ ماقتىلار ئىدى. ئىيل
ئىچىدە قۇرى ئىسمى بىلەن گەۋدە ئىيتىمچە، قارلىغاچ سۇلو دىپ آتيلار ئىدى.

قىز، غۇمىرىنىڭ ئون سىگىزىنچى يازىنا آياق باسقاندا، ھەر ئىككى يۇرت، زور تۈي
قىلىپ، آنى قايناتالار يۇرتىنا ئۇزاتۇپ چارالارنى كۈرۈپ ئوينى تۇشىدىلەر. تېيىشلى قالم
تولەنپ بىتكەن ئىدى. قازاقنىڭ غەدەتى بويىنچا ھەزر ئىندى، يىكت آنا آنالارنىڭ،
ئۆلىكەنلەردەن يەشىرىمەك، كىيىنچە كىلەر آرقىلى قىزنىڭ قوينىدا بولغا ھاق آلمان ھەم
قاراڭغى تۈنلەردە، جەيلەۋەر تىغاچ، آنىڭ كوڭلى سابىرلىنىپ، قارلىغاچ سۇلو ئۆلۈپ
تېرىمەسىنە تارتسا تۇرغان بولدى.

جەينىڭ آياز، ماتور آيلى كىچەلەرنىڭ بىرى ئىدى.
يەت، آسل كىيىملەرنى كىدى، سۈيىكىلى تولپارى بالچۇبارنى ئىيەرلەدى، قامچىنى
بىلىگە تاقىدى، ئىل - كوز تىنچاچ، آت جىلدرب، آلتىن كۈلگە - سارسمباي جەيلەوينە كىلدى.
زور كۈلنڭ قىيىلا ياق باشىدا ئون ئىككى آق تىرمە ياقىتى آي آستىدا يەشل
ساحرادا تىزىل ئولتۇرالىر. بولارنىڭ ئورتاداعى ئۇچىسى باينىقى. قىزنىڭ تۇرغانى شول
ئۇچنىڭ سول ياندىغا آق ئۇي ئىكەننى اول بىلە ئىدى. مەگەر تورى آندا بارغا،
غەدەت بويىنچا، ئىرتەك ئەلى. ئىككى آرادا ئىلچىلىكنى ئوتەۋچى كىلن آلتىن ئىك
چىتەدەگى فەقىر تىرمەدە ئىدى. آتنى بىلەلەپ شوڭا كىردى. ئۆيدە باشقا آدمە يوق،
تار بىللى، كۈكرەگى تەنكىلى تار بىشمەت كىگەن، باشىدا آق ئورامال سارغان كىلنچەك
آيالا، يىگىنى يىلماي قارشى آلدى. يەت آمانا - ق سۇراغاچ، تورى ئۆزىنىڭ سىرن آچدى:
— قاراعم، جىڭگەم كۈكلىمنى بىلەسەن، سۇلوومە خەبەر ئىت، مەن ساعىب
كىلدم، دىدى.

ئەزىلەپ كىلگەن بولەگىنى بىردى. بولار ھەممەسى ھەر كەمگە بىلىگىلى غەدەتلەر ئىدى،
آيالا آزغاندا تارتىمادى، قىيىنسەمەي، سۈيىكىلى كۈزلەرى بىلەن كۈلۈپ:
— ئىر يەت ئۆزىنىڭ يارنى ساعىماسى؟! دىپ جاۋاب قايتارب، تىز - تىز چىچ
كىتدى. تىشدا بىلەۋلى آت بو خاتىنى كۈرب بىر آز قورقىن بىر ياققا تارتىلدى.
قوتاندىغا قويلا ئۆركى ئورنلارنىڭ قوزغالدىلار. كىلنچەك، ۋاق، آشچى آتلاپ،
تورى قارلۇغاچ سۇلو تورا تورغان آق ئۆيگە يۈنەلدى. ئوڭ ياقىدا كىچىك تىرمەدە
ياقتى يوق. ئورتاداعى ئۆلەكەن ئۆيدە ئىرلەر آشارغا كۆمۈلەپ، ئەگەمە سوعىپ
ئوتۇرالىر بولسا كىرەك، آندىن كۈلگەن تاۋشلار كىلە. شونىڭ آلدىدا توۋالنىڭ آق
ئورامال سارغان باشى، قازان آستىدا ئوتنىڭ يالقۇنى كۈرە، قىزنىڭ ئۆيىدە ياقىتى بار، مەگەر
تاۋش تىن يوق.

كىلنچەك آشەب كىرە قويدى.
تۈگەرەك تىرمەنىڭ ئىچى كىچىكە لامپى بىلەن ياقىتىلغان ئىدى. قارلۇغاچ سۇلو
ئۆيىنىڭ تورىدە، ئىككى ياق قابىرغىسىدا قات قات تىرلەگەن كۈب ساندۇقلارنىڭ، پالاس يورغانلارنىڭ
آراسىدا نىزى ئىدى. آنىڭ باشىدا قارا كۈللى، ئۇزۇنچا نىچكە بۈرك، ئۆستىدە
نىچكە بىللى، كۈكرەگى، ياقاسى ئوقالى بىشمەت ئىدى. آياق تاۋشىدا بۇرۇلدى، قارانتۇقۇل
يۈزىدە، زور ماتور قارا كۈزلەرنىڭ جىڭىلچە يىلمايو ئوينىدى.

آيالا آنڭ يانينا ئوق باردى، بىر آز سىرلى تاۋۇش بىلەن:

— ئىر كەم جان، سىڭا خەبەر بىلەن كېلدىم، دېدى.

قىز ئارتق سوزىنى ئوك ئاڭلادى، يىلمايۇي يوعالدى، كىرىكىلەرى يۇزىنە تابا سوزلدى.

— قاراعم جىڭگەم! دوستىم بولساڭ، مېڭا ئاندى سوزلەر بىلەن كېلمەس ئېدىڭ، دېدى.

كېلىنچەك، حايىران كوزلەرى بىلەن سۇلوعا قارادى:

— قۇلۇنچاغىم، بونى سوز بولدى بو؟

قىز كوتەربىل قارامادى، اقون ئىچكى آواز بىلەن جاۋاب قايتاردى:

— ئەيتىكەنم شول! مېنىم آڭا قابولم يوق! كوڭلەم باشقا ئادىر!! مېنى جافالاماساڭ ئېدى!!

آيالا، ھوشىدىن كېتە يازدى، ئىلن يوعالدى، سىردەشىنىڭ بىلەگىنە تۇتۇندى:

آقلىڭ بارمى؟ ئىككى يۇرت ئون ئالتى يىل قۇدا بولب يەشەدى. قالمىق ئالدى. ئوينىچاق

يەش كوڭل قايا سىكرەمس، ئېلىڭ ئاسىندا زور عاۋغا تاشلىم دېي تۇرغانىڭى بو

سىنىڭ، سەۋلەم؟! دېدى.

قارلىغاچ سۇلۇنڭ كوزلەرىنە خافا چىقىدى، لايىن ئەيتىكەننى ھامان شول

مەنەدە ئېدى:

بولارنى كۆپ ئېشىتكەنم، نى قىلىم؟ ئوزۇڭ بىلەسڭ عوى. ئوتىكەندە بىر نېچە

كېلدى. يۇرتنىڭ جۇلاسى، ئاقدىرىنڭ يازغانى شول ئىكەن دېي قوينما آلدەم...

مەڭگەرنى كوردەم: بويى تەبەنەك، يۇزى يامان شادرا، بۇرۇنى تۇمشۇق، كوزى قىشۇق...

تەننىدەن يامان بىر ئېس كېلىپ تۇر!! اول بەندە بىلەن، قاراعم جىڭگەم، نېچە

عۇمۇر ئېتىدەرم؟... قايسىر آدەم بار-يۇزى بولماسا، سوزى، آقلى بىلەن، كوڭلەڭنى

آلا، غەيرەتى، ئىرلىگى بىلەن يۇرەڭنى تارتا!! اول قالتاي دېگەننىڭ يامان قوللارى

بىلەن كوكرەگىمە مايىل كېك سوزىلۇدان باشقا ئىشى دە يوق، سوزى دە بوق!!

ئېندى مېڭا نى قىل دېسڭ؟!

كېلىنچەك تاغى ئون ئالتى يىل قۇدالىق دېي، قالم دېي، ئىرىگىت ئوز يارن ساعىب

كېلمەسى دېي سۇيلى باشلاغان ئېدى، قىز ئانى يىگىتلىگى قۇرسىن، ساعىنۇي قۇرسىن

دېي بولدى، اول آرادا تشدان آياتى تاۋۇشى ئېشىتلىدى، بويالۇ نېچە ئېشك ئىككى ياققا

آچلىدى. زور بويلى سۇلتانەت قىيافەتلى آعارا باشلاغان چەچلى بايىيچە كېلىپ

كردى. قارلىغاچ، ئۇستىن چىشىنە باشلادى، كېلىنچەك ئوكايسىزلاىب چىچى كېتىدى.

اول آبدراىب، قايا باررعا بىلمىچە، قاتب قالدى. تولغان آينى كورمەدى، يالترىغان

كول آڭا سىجىرلى دېگىن كېك تۇيۇلدى، ئوتىكن كوزىنە اول چىتىندەگى تېرىمەن

يانىنا بەيلەنگەن ئىيەرلى آت چالندى.

قوناق يىكتىڭ بايچۇبارى آنڭ قورقۇن تاغى كۈچەيتىدى، بوش قول بىلەن، قابۇل يوق دىگەن جاۋاب بىلەن اول ئىيەرلىككەن بىلەن ئۆتە قايتمىدى.

لاكىن ئۇ ئىشلەرگە، كىمگە كىلگەن ئىتەرگە؟ ۱۱ كىلنچەك شۇلاي ئېدراپ تۇرغاندا ئورتادىكى ئۆلكەن تىرمەننىڭ ئىشىكى ئاچىلدى، بىر ئادەم چىقتى. ياقىنى ئۇ ئۆزى ئاچىق كۆرسەتتى. ئۆتە قويدى، جىلتر جىتو قارا چەچلى بۇ قازاق يىگىتى ھاتتىڭ ئىرى ئىدى. ئايال ساپىر ئالاب شۇندا يۈنەلدى.

— قارىم، توقتاساڭچى! دىيىپ دەشتى. ئىر، جىلگە سەنە كۆپىيىن سالغان كىلىش كۈتتى. بارى جىتوگە شايارتا بىرىپ يىلىندەن ئالدى، كۆلۈپ ئىيتتى:

ياساغان ئىيىم ئۆزىمە قاتتىڭ تەۋرىن بىردى، عوى: سىن مېنىم ئارتىدان كىلدىڭمى؟ ئىت ئاشىمدا قايتام! كىلنچەك ئانى ياندىن ئۆتەردى ئىرنىلى تاۋىش بىلەن: — قويا بىر مېنى، ئوينار ۋاقىت توڭل، بىر ئىشەن باشم ئىيلەندى، دىدى دە فاجىئەنى سۆيلەپ بىردى:

— قارلىغاچ سۇلو ئۆزىڭ كىيەۋىن قابۇل قىلماي تۇرى، يىگىتنىڭ مېڭا بىر كۆلمەككە بىلەن بىر توقتى ۋەدەسىدە بار ئىدى، ئىندى ئى قىلىم، مېڭا بىر ئاقىل ئىت؟ ئىر قولنى سىلگى:

— ئۆزىدە، ۋەدەسىدە قورسۇن: دوڭغىز كىك ئاسقا قاراپ يۈرىگەن اول قالتايغىنى ياراتىمىن!.. قارلىغاچ سۇلۇنى كۆپ قىزغانام، دىدى دە، كىتە باشلادى: ئايال بۇتۇنلۇقى قورققان تۇس بىلەن ئۇنىڭ قوللارنى تۇتتى: — ئانا ئىلەت بولغى، سىنىڭ سۆيلەگەن نەرسە؟ ئىكى يۇرت ئون ئالتى يىل قۇدا بولغانى يوقى؟ سارسىماي قالمى ئالب، ئىكى ئايدان قىزىن ئۆزىغا ئىزلەنەن ياتىمى؟

قازان ياندىن ئازابلانۇچى توقال، تاباق توتۇپ ئىتتى ئۆلكەن ئۆيگە ئالب كىردى. يىگىت مۇنى كۆرگەچ، ۋاقىت ئىرەم ئىتەسى كىلمەدى.

— قويا بىر مېنى، ئىتە ئىت كىردى، دىدى دە، ئۆزىڭ يۇمۇش ئۇتۇتۇپ ئۆلكەن ئۆيگە كىتتى، ئۇچاقدا ئوت سۈندى. ئۆلكەن ئۆيىدە، تاباق كۆرۈنۈپ بىلەن بولسا كىرەك، تاۋىشلار، كۆلىكىلەر، بىر يولى باسلىدى.

ئايال، ئۆزىڭ ئويلارغا ئۆيىرەنمەگەن باشى بىلەن، بۇ ئىشنىڭ ئۇچىغا چىعا ئالماي، ئىيەرلىك بايچۇبار بىلەن ئۆتە تىيىپ تۇرغان چىتتىكى ئاق تىرمەگە قايتىپ كىتتى.

قوناق يىگىت تىرمەننىڭ تۇرىدە، كىيىن ئۆستىدە كى مەندەرگە قىر ياتقان، شۇندا

ئۆيىڭ ئورتاسىنا ياعلىغان ئوتنى قامچى بىلەن ئويناتىپ، سابىر سىزلاڭىز، بىر ئاز سىزى ئىزىلاڭىز،
كۈتە ئىدى.

كىلىچەك سابىر توپلادى، كۈچلەن بىلمايدى، ئىرىكە، ياعلى ئاۋىش بىلەن، لاكىن
ياغلىنىپ، فاجىئەنى ئاڭلاتتى.

— جىڭگە ئىدى، دېدى، نىچىك شىتە قىلساڭدا يارى تۇرغان بولدى؛ مەڭگەر،
قولىڭىزغا، غەيب مېنىڭ ئېمەس؛ قارلىغاچ سۇلو بىر كىچ قاپول قىلا ئالى؛ قارام
ئۆپكەلەمەس، يىك قاتى ئاۋاقلاڭىز قالدۇردى...

يىك كىنەت ئورنىدىن تۇردى، كوز ئالدى تۇمان بىلەن كېتىدى. يۈزىگە ئۇسۇل
ئاستىن جىرتىپ تۇرى چىقتى. نى دېيەرگە بىلمەيچە، ئاچقۇنا، جۇرلىغا جىڭگە قاتتى.
ئول غەيبەتچىل كىيىملەردىن قانداق نەرسە ئېشىككەن ئىدى. يامان تىللەر ئانڭ
قالمىقى قارلىغاچ سۇلو بىلەن تانا بولمىدى ئارسلانباي دېگەن بىر يىگىتى ئاراسىدا تامىرلىق
بارى سۇيىلەر ئىدى. مەڭگەر بىر ئادەمنى ئىككى يىل ئىك،

— آق پادىشاھ قارشى تىل ئېيتتى، دېيىپ بىر ئادەملەر. ئول سۇرلىگىچ،
قالتىنىڭ كۈڭلى تىنچلانغان ئىدى. شۇل تامىرنىڭ ئىككى كۈن ئىلگىرى قايتۇن ئېشىككەن
ئىدى. كىلىچەك كىڭ سۈزى يىگىتنىڭ كوز ئالدىغا ئاچى شۇل ئارسلانباينىڭ قورقۇنچ سۈرەت
كىتىپ باساردى. قىزنىڭ ئاۋاقلاڭىز قالدۇردى دېگەن، ئەلبەتتە، ئىشەنمەي.

لاكىن چىت يۇرتدا بولسا قارشى بىر ئىش قىلغۇدا ئامال يوق ئىدى. كەمەرن تارتىپ
بېيلىدى، ئۇچلى بۇرۇن كىدى، قامچىسىن قولىغا ئالدى دا چىقا باشلايدى. ئايالغا يىگىتى
تىيىنىك كۇمۇش بېرىدى.

كۈڭدە بۇلۇتلار يۇرىلەر، آي بىر قاپلان، بىر كورىنىپ، ئوينىچاق سۇلو ئىزدەي
يىلمايپ ئوتتۇرا ئىدى. بايچۇبار حوجاسىن ئاقىرىغا كىشىپ قارشى ئالدى، تىرگەندە
تارتىلىپ، يىگىتكە تابا بۇرۇلدى. لاكىن قالتى ئاچقۇلى ئىدى، غەدەنچە تولىپان ئىرىكەلمەيدى،
قاتى قول بىلەن باغانادان چىشىدى، تىرگەن مۇيىغا قايتاردى. ئايلىنى تارتىدى دا، ئايان
ئۆزىگە سالىدى. كىلىچەك ئۆزىنىڭ قوناق ئۇزاتما چىققان ئىدى، لاكىن نى ئىتەرگە
بىلمەيچە ئېتراپىراق تۇرا ئىدى. يىگىت ئاندا سىڭىر بىلەن، خاتىغا ئىللە قايدان ئاستىدىن
چىققان قارلىققان ئاۋىش بىلەن:

— ئامان بولىغۇز! سۆزىمنى ئېيتىڭىز؛ ياخشى ئاندا توغان ئول يامان سۇلو بىلەن
بىزنىڭ قارا ئاچىر يۇرتى نىچىك ئېسىلەشەرگە بىلمايدى. ئات باسقان يىرىدە ئۆزە ئالمايچا
ئاياللارنى توپىردا باشلايدى. ئايال ئۆزىنىڭ دائىمى ياعلى ئىرىكە سۆزلەرن ئېيتتى؛

— ئاسلىغان يىگىت! بونى سۆزىڭىز: سۇلونڭ ئاۋاقلىغى بىتى تۇرماس غۇي...
بايچۇبار ئۆزىمىدى، تارتىلايىرىپ، ئالتىن كۆل بويىدىن كىڭ دالغا يىگىتنى ئال بۇچىدى.

آي بۇلۇت ئىچىدە ئىدى. قاراڭغىلىق دا قوناقنىڭ شەۋلەسى تىز يوعالدى. مەگەر تولىپارنىڭ قاتى تۇياقلارنىڭ تاۋشى دۇپ... دۇپ... دۇپ ئېتىپ بىر آزاچا ئېشىتلىپ باردى، سۇڭرا اولدا تىنى.

آيىلا چىندان قورقىدى. بو قاراڭغى سىرنى ئوز ئىچىنە سىدىرىپ قالارغا كۈچى جىتمەدى كوڭلى بايىچەگە تارتىلا ئىدى. مەگەر آڭا نى دىيىپ ئەيتىرگە؟ ئەلى، بىت، جىگىنىڭ يەشىرىنىپ جۇرىگەن زامانىغا، غەدەت بويىنچا، بو يۇرونى قىزنىڭ آنا آنالارىنا بىلەرلەشكە تېشىلى. سىزلىسىدە، بۇلار بىلەشمىكە، كۆرمەشمىكە سالىنلار. خەل شولاي بولغاندا بو خەبەرنى آلتىن چەچ بىكەگە ئەيتسەڭ، اول شىلتەلەپ چىعار.

قازاق يۇرتىدا بوى ئوسىردىڭ، ئىككى بالا آناسى بولدىڭ. مىڭا بوندى سوزلەر بىلەن كىلىرگە نىچىك يۇزىڭ ئويالى؟ دىيەر.

مەگەر باشقا چارا يوق ئىدى. يىگىتنىڭ كىتىكىدە ئەيتكىنى ئىككى ئۇرۇع آراسىدا قانلى تالاش بولماچى بىلەن قورقىتۇ ئىدى. جاتىن چىدامادى: سۇيلىمى آمالم يوق. نىچىك شىلتەلەسەدە، تۈزەرمەن، بەلكى آچولانماس. توى آلدندان بوندى عاۋالى خەلنىڭ چىعارغا تۇروون آڭلاتقانغا، بەلكى، رەخمەت ئەيتىر، دىيىپ ئويلىنىدى. ئىرى قايتقانى كۈتىمىچە ئوك، بايىچەگە سىرنى آچىارغا دىيىپ قويلار، قوتانلار آراسىدىن سارسىباينىڭ اق تىرمەسىنە كىتىدى.

III

ئىل آغاسى باي تورە مرزا ئولم توشەگىنە ياتىدى. مەگەر قەيىلە، پارتىيا تالاشلارى ئىچىدە قاينىغان قارت يۇرەگى، ئوتىكىن مېيى سەلەمەت ئىدى ئەلى. ئوزىدەن سۇڭ نايمان، دورىقارا بالالارنىڭ يازمى نىچىك بولۇوى تورىدا كۆپ ئويلايدى. دۇشمانلارنىڭ باش كۆتەرۈلەرى آڭا آچىق ئىدى. ئوزىنىڭ باي تىرمەسىنىڭ تورىدە ياتىپ بو خاقدا كۆپ باش واتقاندىن سۇڭ چىارالارنىڭ بىرسى ئولاراق بىرمىجان آقساقالنى چاقىرتىپ بەھىللىك آلو فېكرىنە كىلدى:

— بو يالغاندا، دىدى، ياخشىلىم كۆپ بولدى، مەگەر يامانلىم دا آز ئىمەس. دۇنيانىڭ دۇنيادا بىتن: آزم ئەكەنى يىبىرىپ، ئوتىچىنى ئەيتىم، كىلىسە، تويىيە سويدىرىپ، قىزنى مول قويىپ، آسل جىلقىدان ئۆزىنە بىر نىچە قارادان بولەك بىرىپ، رىزاليىن سۇرىم... سوزىمنى آلسا كىرەك: ئوزى بىلەن بىرگە ئوسدىك، بىرگە ساباققا يۇردىك، بىرگە ات اويناتىدۇ... ئول تامرىمنىڭ كوڭلىن تابى كىتسەم، جانم تىنىچ بولماس، نايمان بالالارنىڭ مىندەن سۇڭى ئىشلەندەدە كۆپ قىلىنو چىعار... دىدى. قارت بو سوزلەرنى ئەيتىكەندە توقال ئۆيدە ئىدى. زىننەتلى زور باي تىرمەنىڭ ئېشىكى تۈبىدە ساباداعى

قەزنى پىشكەك بىلەن شاپىر تۇرا ئىدى. خانى ئىرىنە ئېدراپ قارادى، ئاپىرماي، بونى بولدى، يوقسا، بايم سانا شامى دىب غەجەبىنىڭ قالدى. لېكىن قارشى تەل ئىترگە يۈرەڭگى جىتمەدى. باشىنا ئاق يىغەك ئورمال سارغان، ئۆلگەن قارا كوزلى، ئاپاق چەچلى بايىچە بوۋاقت ئورونۇڭ ياندا، ئوترا ئىدى. بايتورەنك سوزلەرن باشىنا سىدىرا ئامادى، سابىر، مەگەر، ئاچولى تاۋش بىلەن ئاتى بولدى:

— سىن، دىدى، ئاق بىلەن، باھادىر ئىرەك بىلەن غۇمىر ئىتدۇڭ، ئىندى، ئاخر كۈنىڭدە بىر تېنەكلىك قىلىم دىب ياتقانكى بو؟!

ئورو جاۋاب بىرەرگە ئۆلگۈرمەدى، ئىشك ئاچىلدى. ئاندىن ئورتا بويلى، قالن مويىلى، سىمىز گۆدەلى، ئارا باشلاغان سىرەك ساقاللى ياقوب كىلىپ كىر، ئاسىنىڭ كەيىن سۇرادى. رۇقىيە يىكە بوڭا غەجەبىنىڭ تاۋش، ئېدراغان يۈز بىلەن فاجىئەنى ئاڭلاتتى:

— خانلارنىڭ، سۇلتانلارنىڭ بالاسى، ئاق سۈيەك نايىمانلارنىڭ ئاھىسى. قىر يىل ئىل تۇتقان ئىزلاڭ بۈگۈن مەلجەب بىكەن بىرمىچان قارت بىلەن كىلىشسەم، ئاتى چاقىر ئادەم يىبەر سەم ئىدى دىب ياتە شوڭا باش ئىيەلەن قالدى!!! بوندىن يىگىرى يىل ئىك اول يامان چالنىڭ ياڭىر بايلار تويىدا مېڭا ئىيتكەن بىر سوزى يورتىڭ خەتەندەن چىقماق بولسا كىرەك... اول ئادامى مېن نىچەك قاپول قىلەم، نىچەك قوناق ئىتەرم؟! سىن بىر نەرسە ئىت، بەلكى تىلگىنى ئاڭ دىدى.

ياقوب كىرەككە ئىلىنغان ئىيەرلەر ئاراسىدىن ئىدرى ئىدى. قايىش ئايل بىلەن كۆمۈشلىنىگەن سابىلى قامچىنى تارتىپ چىقاردى، ھىچ كىمگە كوتەرىپ قاراماسان، ئەيتە قويدى:

— ئاھ، دىدى، مېڭا بونى كىچە ئىيتىپ ئىدى. نى دىسەم دە سوزم ئوتتى قالدى... بىرمىچان دىگەن اول ئىسەر چال يۇرتنىڭ بارىنا يىلىگىلى ئادەم، غوى!!! لېكىن ئۆز غۇمۇرىدە، ئەيتەكەن ئىشەمى قالغى ئۆيەندەك قارت ئارسلان، ئورو بولسا، بولارغا قۇلاق سالمايدى، ئۆستەڭگى ئاتلاس يورغانلارنى بىر ياققاراق ئاشلى بىرىپ، ئاچىرىدىن باشن كوتەردى:

— سەولەم، رۇقىيە، دىدى، ئايلىنىڭا بارما: كۆپ غۇمۇر ئىچىدە ياماننى دا ياخشىنى دا كۆرمى ئامال يوق! سىن يىگىرى يىل ئىك ئاندىن بىر قاتنى سوز ئىشتەك بولساڭ، مېن ئاڭ بىلەن قىر يىل تالاش قىلغانمى؛ مەگەر، ئاڭنى كىڭ يۇرتىگە كىرەك. سارسىماي دىگەن يامان ئىت بالاسى بىزگە قارشى عاۋغا چىقارام دىب ياتىر؛ ئىل ئىچىدە كۆپ ئەڭگەمە ئارالب كىتتى... ئويلاغانم - ئۆزىم ئۈچۈن ئىمەس، ئاقىر جىتە، ياساغان ئىيەم جانمى ئۆزىنە قايتارا تۇرغان بولسا، نايىماننىڭ، دورىقارنىڭ چاماسىن تۈزەتەيم دىب ياتقان ئىش، غوى!!! دىدى.

سۇيىلەۋدەن آرب كيتىدى، ھەلسىزلەنب كىرى ياتىدى، آھر فارمانن قىيىنلىق بىلەن ئەيتە آلدى:

مىن ئىككى سۇيىلەرگە غەدە تەنمەگەنمىن: آزمىباي بىلەن نوغاي مولداسنى چاقىرىغۇ، قايشا بىلەن دۇلدۇلنى ئىيەرلەتكىز، بو ئىككى ياقۇش قۇرغاق كۆل جەيىلەۋىنە بارىپ قايتىرلار!!!...

باشقا چارا يوق ئىدى. ياڭادان قارشى ئەيتىرگە ھېچ كىمىڭ باتۇرلىقى جەتتەمدى. تۇقال، سابىن بەيىلەدى، پىشكەكنى كىرەگەگە ئىلدى دە چىچ كىتتى. بايىچەن ئاڭ جانى ئىرنولى ئىدى. مەگەر قاباتدان سوز قوزغاپ ئورونى بورچىسى كىلمەدى، يانينا باردى، مىندەرلەرنى ئىيىلەدى، يورغانلارنى تۈزەتتى:

آوزۇڭ كىيىپ قالغاندىر، بىر آز دەم ئېتىسەڭچى! دىيىپ، ئىشك تۈبىندەگى كىچىك كۆن تورىقىدىن، بۇخارنىڭ يەشىل پىيالا سىنا سالىپ قىز كىتتى.

ئورونۇڭ قوۋەتتى آز، قوللارنى قالغىنى، جىۋان سىمىزگەۋدەسى بىر آز بوشاپ قالغان كىيىپ ئىدى. كۆپ ئىچە ئالماي، بىر ئىككى گىنە جۇتتى دا:

آي قارام! ئۆلۈڭ كىلۋى شول بولسا كىرەك. تامامەن ئۆتتى تۇرر... آرتۇق بارمى، ئالب قۇي، باۋىر، دىيىپ كىرى بىردى.

بو آرادا ياقۇب بۇتۇنلەي يولچا كىيىپ بىتسەن ئىدى: ئۆستىدە بوى — بوى سىر تىگىلگەن ياڭا كۆپى، باشىدا بارىت تىلى، قىزىل تۈلكى ئىچى، چىتتى قامالى ئۇچى بورى، يىلدە قارا آلتى بىلەن يىزەلگەن كۆمۈش كەمەر، قولىدا قامچى. اول، آغاسى ئۆرۈ بولا تۇرۇپ دا، قايدىر كىتەرگە تەۋەنىڭ سەۋەبى ئەيتىرگە تىيىشلى تابدى:

ياڭىر باينىڭ، دىدى، بالا تويى ئىكەن. يۇرتنىڭ ئۆلكەلىرى جىيىلسا كىرەك... تۇرلى ئىلنىڭ آغالىرى، بىلەرى، آقساقاللىرى بىلەن ئەڭگەشە قىلىپ قايتىپام دىگەن ئۆيىم بار ئىدى!! دىدى. پارتىيانىڭ، ئۇرۇغنىڭ، ئىككى جىگىت بىلەن قوۋەتتى كىيى، ئورنى قاچى، دۇشمانلار كىچىك آلا باشلاغان زامان ئىدى. باي ئۆزى دە، ھەلى آڭلاغان بىكەدە بوڭا قارشى ئەيتىمەيدىلەر. بايتۇرە آيروچا قوبۇل كوردى.

مىندەن، دىدى، ياخشىلارغا سەلەم ئەيت آقساقاللىرىمىز جىلسىنە بارىپ، ئەڭگەشەلەرنى ئىيتىشە ئالماۋما كۆڭلۈم بوزىل قالدى!!.

ياقۇب چىچ بارغاندا بايىچە آڭا، يارم شاپارت ئەيتە قالدى: بۈگۈن مەرىم ئۇچۇن ياۋچىلار كىلەچەك دىيىپ ھەبەر ئىتتىلەر... بىزگە قۇدا بولام دىگەننىڭ بالاسى، دەۋلەتتى نىچىك ئىكەن؟ شول تۇرىدا ياڭىر باينىڭ

بايىچەسى گۈلبارچىن بىلەن بىر ئاز كىڭەش قىلساڭ، ئىككى ياقنىڭ چاماسىن تارتىپ قاراساڭ، زازار ئىتمەس!!

توقالنىڭ ئىككى آيلىق قىزى يۇلدۇز باينىڭ ياڭا توغان ئوغلىغا ئۆتۈپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ قودالىق سەۋدەسى بار ئىدى. بىيەنىڭ سۆزى شۇل ھالدا ئىدى. ياقوب، بونىڭ ئىچىدەكى ئىنتىرىڭنى نىق تۇشۇنغانىگە رۇقىيە بايىچەنىڭ شايدان ئاقلانغا ھايىران بولۇپ يىلمايدى.

— ھاتىن بولۇپ ياراتلۇڭ ئەرەم سىنىڭ دىيىپ، كىتە بېرىدى.
توقال، باينىڭ ھەبەر ئېيتىشىدىن بولسا كىرەك، تىلدا ئوق شۇلاپ، تاۋىشلاپ، ئازمىلى كېلىپ كىردى.

IV

بۇ — ياقى چاندىر گەۋدەلى، ئىچكە باتقان ھەيلەكەر كوزى، جىڭىل قوزغاشلى بىر قارت ئىدى. ئىيەكى ئوچىلاپ كېلىگەن، ياڭاق سۈيەكلەرىنىڭ يوغارى ياقى تىغا بەرب تۇرا، بىر نېچچە گىگە بۇرتۇك چال ساقالى جىلپىدى؛ آياغىدا ئىسكى چىتىك كەۋش، ئۇستىدە ناچار كامزول، ئاقىر باشىدا تاتارنىڭ بىلەن كېكە ھەيلەگەن، قايىشلانغان ئىسكى كەلەپوش ئىدى.

ئىشىكىدەن آياغىن ئاللاۋغا تېرىمەن ئىچىدەكى بايلىققا، كىرەك بويلاپ تۇرغان بويالى ساندىلارغا، قات-قات ئۆيلىگەن ئالاس يورغانلارغا، ھەتتە كەلەكلەرگە كوزىلەرنى بۇرتىدى، نېچكە ئوينىچاق تاۋىش بىلەن:

— سالامالايىم... كەيىڭ نېچكە، باي؟!

دىيىپ ئىسەنلەشكەن دە كىيىن ئۆيىنىڭ تۈرىنە پالاسلار ئۈستىگە باسىپ ئۆتۈپ، فائىھە قىلغان سىمان يىتەلەرنى سېپىدى. شۇل ئوق جىڭىل، تەرىلىكەلى تاۋىش بىلەن، ئىك ئىك ياتاقداغى آورۇغا قاراپ ماقىتاۋ سۆزى ئۆتۈپتى:

باي سىن دۇنيانىڭ ئوزى جىڭىگەن ئىدىڭ!... ئىندى شۇل بىر يامان ئىچىنىڭ تۇياعىدىن كېلىگەن چىرگە بېرىش ياتقان كۈنىڭنىمى؟ سىنىز، يورت يەتتىم بولۇپ قالدى، دېدى.

آندىن سۇڭ رۇقىيەگە ئۆيلىدى:

— مال جاننىڭ ئامانمى، دانا بىيە! سىن ئىسەن بولساڭ قارتىمىزنى تىرىتىرسىڭ دېيىپ، دۇعا قىلىپ ياتىرىپ،... ئىلىنىڭ ئۇمۇتى سىنىدە، غۇي!!

بايىچە بۇ قارىنى ياراتمى ھەم ئىشەنمى ئىدى. لېكىن ئۇرۇغنىڭ بىك كۆپ يۇمۇشلارنى باشقارغانغا، ھەر ۋاقىت ئۆيىنىڭ ئىلچىلىك ھەمەتلەرنى ئۆتەگەنگە، ئۆزىنىڭ

كوڭلندەگىن آزعنادا تشقا چىقارمى ئىدى، زور آياق بىلەن سابادان قىز سالىب يېردى دە،
كوزىدەگى يەش سۈرتىپ، آقار، سالىب، ئىچلى مەندە بىلەن ئىيتىدى:
— تاقىدىدا يازلغاننى بۇزارغا آدم بالاسىنىڭ قوۋەتى جىتمى ئىكەن!!... مەگەر
ئۇمۇت بار، ياخشىلارنىڭ تەڭگى، ئۇلىيەلەرنىڭ دۇعاسى بىلەن، بايتۇرەمىز تېز كۈندە
ياڭادان آلەومەت ئىشىنە چىقسا كىرەك دىيىپ تۇرام!!...
أورو ياتقان يېرىدە قوناققا تابا ئەيلەندى، خەلسىز، زاعىف رەۋشە نىچۈن چاقىرتىۋىن
سۇيلىدى.

— دۇنيا دىگەنلەرى شول ئىكەن، آزم ئەكە!!... خان بول، نۇرە بول، باي
بول — ھەممەڭنىڭ بارب توقتالا تۇرغان يېرى بىر ئىكەن!!... ئوزۇڭ بىلەن، بىرمىچان
آقساقال بىلەن كۆپ تالاشىمىز بولدى... قوۋەت مەندە ئىدى، ئىلنىڭ توتەتاسى مەندە
ئىدى... قارىتى رەنجىتكەن كوڭلنى سىندىرغان چاغىم آز ئىمەس، چىقار! ئوزم
بۇلۇن ئېرتەگە دۇنيانى قويسام كىرەك دىيىپ ياتام... تەم، آقلم ساۋ كۈندە اول قەدرلىشىڭ
رىزايلىن آل، نايىمان بالالارى بىلەن كىلىشەرب كىتسەم ئىكەن، دىم... سىنىڭ بىلەن
بويالغاننىڭ ياخشىلىغىدا، يامانلىغىدا بىرگە ئۆتكەردىڭ... آقتى يۇمۇشمنى دا سىن
ئوتە: كۆك دۇلدۇلنى آتالان، قامچىنى بىلىڭە سالدا، قورقات كۆل جەيلەۋىنە بار،
يېرىم ئەكەگە سەلەمنى تاشىر، آرزىمنى ئىيت، نايىمان، دۇرتقارا ئىللەرىنىڭ قوناعى
بولۇۋىڭنى كۈتەن دىگەن!!

آزمباي چال، قىزنى ئىچىپ، ساۋىتى يىكەگە يېردى، بىر آز آبدىر، ئويلاپ، سىرەك
ساقال سىيادى:

— قوششاڭ، دىدى، بارمى آمالم يوق!!... مەگەر بىرمىچان آقساقالنى ياخشى تانۇچى
ئىدىم. اول آدم نايىمان دىگەننىڭ ئىسمى ئىشتەدە يامان بىر سوزگە كىلە: — قازاق
يۇرتىن آق پادىشاغا ساتىپ، سارى آرقانى ئورس تۈرەگە تاپتاتقان اول تىللەرنى مەنم
آلدىمدا تىلگە آلماعىز؛ دىيىپ ئىيتە تۇرغان قاتى باۋىرى، آز آقلى بىر ئىسەر چال، عوى...
قارت كۆڭل بىر سىناچ، ياڭادان تۈزەلمى؟ آرقا ماقتى تىرلەتە، اول جەيلەۋگە
بارۇ بوشقا بولماسى؟

بۇ سوزلەر آۋرونىڭ يۈرەگىنە آعو بولۇپ توشىلەر. آنىڭ يۈزىنە، كۈزىنە آچۇ
قاتناش قايعى چىقىدى. قالن سالنى قاپاقلارى درلەدى، لاكىن قىرمايدى، قابالانمايدى؛
نېرەن بۇرچولى، آچولى تاۋىش بىلەن آزمباينىڭ سوزى بولدى:

— قارتلىم جىتەپ، آقلم كىتەپ قالدىمى؟! بولماسا، قازاق يۇرتىنىڭ آدمى بۇزلىدىمى؟
ناوقاسلاپ ياتقانمىدان يېرى تىلنى آلماس بولدىلار. بوز بالالارنى، آقلىرى آيدىلەرنى بىر
ياققا قويا يېرىپ، ئوزۇڭنى چاقىرتسام، سىنىڭ دە ئىيتىڭنىڭ شول!! دىدى.

بايىچە، قارتقا كوز بىلەن ئىشارە ياسادى، بو بىر ئاز قاوشاب قالدى:
— سىڭا قۇللىقدان، دېدى، باش تارتقانم يوق!... قارشى ئەيتووم توڭل ئىدى...
بايتورە ياكادان ئانك سوزن كىسىدى:

— مېن، دېدى، مولداكە بىلەن ئىكەو باررسىز دىب ئويلاغان ئىدىم. ئىندى اول
ئۆيدان قايتىدىم... ئوزىنىڭ چاقچا باش نوغايلىقى بىلەن بىر بىر سوزنى ئېيىسىز ئەيتىپ،
ئىشنى بۇزار دىب قورقام... اول بالالارنى ئوقتا يېرىسن... يالغىزك بار!... دېدى.
قارت، خوش ئەيتىپ، چىچىب كىتىدى. بايىچە، ياخشى يول بولسەن، دىب قالدى.

V

آزم ئەكە ئوز عۇمرىندە قىيىلە، پارتىيا تالاشلارنىڭ بۇرۇملارن كوب كىچىردى.
لاكىن بۇگۈنگى يۇمۇش ئانك ئۇچۇن تاغى زورراق بولب كورنىدى: آراداى
سوزلەر نىچىك كەنە ئېيتىلگەن بولماسەن، ئەمما آڭا تابىرلغان ئىش، مەڭگى عاوعالاشىپ
كىلىگەن ئۇرۇغلارنىڭ كىلىشوى ئۇچۇن بىر چاما تارتىپ قاراو ئىدى. ئەگەر يول
ئوڭسە، بايتورەنىڭ ئىك يامان دۇشمانلارنىدان بولغان يېرىمجان آفسال، بو يۇرتقا
كىلىپ، قىمىز تانىسە، ئىندەن آوز ئېيتسە، اول ۋاقت ئىككى قىيىلەنك تالاشدان توقتاوينى
سوقماق سالغەن بولاجاق ئىدى. يۇككەتلىگەن بورچ شوندى زور بولغانغا، قارت ئوزن
ياقتى كۈلدەن قۇل قۇرتلارغا يېمەكلىگەن ئىلچى ئېيتىپ ئويلاىدى. ئۈست باشىنىڭدا شوڭا
يارىشلى بىر رەۋشە بولۇون كىرەك تابىدى، آورو يانندان چىققاچدا، تورى ئوزىنىڭ
ئۈيىنە تابا، بار قەدەرچە كىيىنپ كىلو ئۇچۇن قايتىپ كىتىدى.

بو جەيلىدە بارلىق ئوينىش تېرما بار. بولارنىڭ توغرى آولنىڭ تۇرلى يارلى
قازاقلارنىقى، ئورتاداى آلتىسى بايتورەنىكى ئىدى. قارتنىڭ ئۈيى بىر جىتەدەك ئىدى.
بادان چىچىپ، ئوز تېرەسىنە آنلاو بىلەن قارتنىڭ جانى ئېرىنپ كىتىدى: اول
ئىتمىش ل دۇنيا قودى، خودايغا:

— مالدا يېرچى، باقىدا يېرچى!!

دىب مۇڭلىق قىلدى. شول بايتورەلەرگە قۇللىقدان قۇتۇلۇنى، ئىل ئۈستىندە باش
بولۇنى ئۇمۇت ئىتىدى. لাকىن بەخت كىلمەدى. ئىندى بايىب جىتەم دېگەندە قاتى
بورانلى، يامان بۇزلى بىر كۈزدە ئانك كوب حايوانن جۇت ھەلەك قىلدى. قارت
ئاغى زەھەرلەنپ، دۇنياغا، آلاغا، بايغا ئۈچ ئېتىپ، سوگىنپ يۇرى تۇرغان بولدى.
آورو آرسلاننىڭ فارمانن آلۇپ چىققاندا ئانك بو آچوون، بو ئىرنوون تاغى
آرتىردىلار، تېرەمدەن دالغا كوز تاشلاوغا ئانك آلدېنا قايناب تۇرغان جەيلىمە كىلدى:
ئېتىرسىڭ، ئىشتاب تېرەسەن سىزب آلعان مىليونلى عەسكەر، شوندى قارا بۇلۇت بولب،

بۇتۇن تىرە ياقنى، دالانى، قۇتانى، جەيلەونى بايتورەنك ماللىرى قاپلاپ آلب، قايناشىپ تۇرالار ئىدى.

ئەنە كۈلدەن دالاعا تابا تۇيەلەر، كىتىپ بارالار.

گەۋدەلەرى ئىرى، ئۇر كەچلەرى ئىيەر كېك ئىككى آيرىلى، باشلارى كىچىك، مويىنلارى تۈپەنىگە آسلىغان؛ ئەيتىرسىڭ، ساقلاپ تىرلەگەن كەرۋان؛— شۇلاي آقرىن، سالماق، سابىرغا تىرىبەلە— تىرىبەلە آتلىلار. نەزك بويلى، يىيىك، نىچكە آياقلى، غەجىپ ماتور كوزلى بوتالار آلار ياندا ئويناقلاب يۇرىلەر. يىراقداراق ئىيەرلەپ آت مىنگەن ئىككى كۈتۈچى بارا! قوللارنىدا چىرىق، يانلارنىدا ئۇزۇن قۇلغا سۇيىرەلگەن.

بو تۇيەلەر كەرۋاندىن يىرىرەك كۈل بىلەن تىرىمەلەر آراسىدا نىچە يۈزلەپ قۇلۇنلار بەيلەۋدە تۇرا. آق باشلى، قارا يىشمەتلى خاتىنلار شۇنداق يىراق توگىل يۈرگەن يىيەلەرنى قۇرۇقلاپ كىتەرەلەردە، ساۋب يۇرىلەر، بولاردان يىراقداراق، تۈشكە قايتقان كۈتۈچى ئىسەبى— سانى بولماغان، ساحرانى قاپلاغان قويلارنى آقرىنغا كىك دالا بويىنچا قوپ آلب كىتىپ بارا.

دەريا بولب، بۇلتبولب قايناشقان بو ئىسەبىنى مال قارتىك كۈكلىن قىزدىدى. — آي قۇدايم آو، شۇنىڭ يۈزدەن بىرسى مىڭا يىرسەك، سىنىڭ قاى يىرىك جىمىرەلەپ چەك ئىدى، !!! تلىنى آلمادىك، آو تەڭرىم !!! دىب ئەرنىپ، شۇلارنىڭ ئىچىدەن يالغىز فەقىر تىرىمەسىنە بارب جىتەم دىگەندە آرتدان بىر خاتىن تاۋشى ئىشتىلدى:

— آزم ئەكە !!! سارى يىيەنىڭ جاين تاپى تۇرانا !!! يىرى كىلسە ئىچى !
قىچقروچى، باينىڭ يەش خاتىنى — توقال ئىدى. چارا بولمادى، بۇرۇپ بەيلەۋدەگى قۇلۇنلار يانينا كىتىدى.

آزمباي قارت، ئوزى يازلى بولسادا، غۇمۇر بويىنچا مال ئىچىدە ئۈسكەن، خايوانلار بىلەن غەجىپ ئۈزلەشكەن بىر آدەم ئىدى. اول آت — جىلقى تانودا تىرە ياقنىڭ بىرىنچىسى سانالا. آنىڭ قولى مالغا شىغا دىب قارالا. بىر باينىڭ قەدرلى يورتاى آورسا، آنى چاقتالار. زور بازارلاردا، يەرمىنىكەلەردە مال جىيىغان چاقدا تاتارنىڭ ئەھمەد، غەنى، ياۋش دىگەن كېك بايلارى مال سايلاۋ ئۇچۇن آنى كۈپ آقچا بىلەن آلدراالار. خاتىنلار آراسىدا:

— آزم ئەكە خايواننىڭ تلى بىلە،

دىب يۇرتلەر. قىس، ئوسال يەش يىيەلەر ساۋدرماسا، بالاسى ئىمۇمەسە، آڭا كىلەلەر، ئەلى دە باينىڭ توقالى كۈلە يىرىپ قارشى آلدى:

— يالغى خاتىن سارى يىيە ساۋدرمى دىگەچ، ئوزم بارب ئىدىم... آزم ئەكەنى

— گىلغان جىلقى مىڭا نىچۇن قارشىن دىيىپ ئىچىمدىن كىيىرلەنب... مەگەر، ئىش چىقمايدى،
سەين بىزگە بولشلق قىلا كور، دىدى.

قارت جاۋاب بىرمەدى. باياغى ئەرئولى ئويلاردان سۇڭ، ئاڭ كىۋىلى
تۈزەلمەگەن ئىدى ئەلى. ھاتىن ياندا مائاشقان زور گەدەلى يالچىنىڭ قولىدىن
قۇرۇقنى ئالدىدا، بىر ئىككى ئالاب، سىزدىمەيدىن، سارى بىيەنىڭ مۇيىنى تاشلايدى.
آت، قورقۇن، كىتتىم دىسە، آرقانغا تارتىپ قالدى. ئازمىي، ئەدەمچە سۇيىلەنب،
قۇرۇق بويلاپ بارىپ، بىيەنىڭ يالغا قول سالىدى. بو سابىرىزىر ھايۋان ئىدى،
پىشقىر، دولاب كىتەرگە تەلەدى. لايىن قارت آڭا قارمايدى، آقارن، يۇمۇشاق تاۋىشى
بىلەن ھامان ئىرىكەلى يېرىپ، آرقادان، قاپرىغان سىيادى، جىيىلگە كىلىپ جىيەندە
ئىككى كۈن بويىچا سولماغانغا، تولىپ تاش كېك قاتقان ئىچىگە كەلەرگە بارماقلىرىن
تىدىرى. سارى بىيە، كۈيسىز قاتنلار كېك، چىيىلدەپ، تىيىنپ، دولى باشلايدى. توقال
بىر آز مىسقىل بىلەن كۈلدى:

— دۇنيادا ئازم ئەكەننىڭ تىلىن ئالماغان ماللاردا بار ئىكەن؟ دىدى.

قارت ئاشقمايدى، بىيەنى تىنچلاتىپ، ياللىدىن، سىرتىدىن سىيىپ، تاغى جىيىلگە قول
سوزدى. جىلقى تاغى تىيىندى، تاغى دولادى.

ھاتىننىڭ كۈلۈۋى بۇتۇنلەي مەسھەرگە ئەيلەندى:

— آي بابا! بو سارى بىيە سىنىڭ ئىللى يىللىق آبرۋىڭنى يوغالتما، عوى، دىدى.
ئازمىي غەجىپ بىر سابىرلىق بىلەن ئۇچىچى مەرتەبە تۇتۇندى ھەم جىڭلىدى: بىيە،
بىر ئىككى تارتقاچدا، رەھەتلىنىپ، آياقلىرىنى ئىككى ياققا ئايرىدى، ئىچىگە كەلەردەن سۇت
آعب كىتىدى.

قارت، مىسقىل كۈزى بىلەن توقالغا قاراپ ئەيتىدى:

— ئىندى ھەزرەت غەيىف يارانلىغان آياللاردا ساۋا آلا!... ھاتىن كەملى جىڭلىدى:

— ئەزم ئەكە ئوزۇك ياخشىسىڭ، مەگەر قايسىر ۋاقىت يامان تىلك آدەمنى چاچىپ
قويا، دىدى. بابا مۇنداق ئىش بىتىردى دە قۇلۇنلار، بۇزاولار آراسىدىن، بولارنىڭ
نەسلىلەرنى، شەبلىكىلەرنى قارى— قارى ئۇيىنە قايتىپ، يىك تىزىر آرادا كىيىنپ چىقىدى.

آياعىدا قازاننىڭ ئەيىبەت چىتىك كەۋشى، باشىدا ياڭا قۇلاقچىز؛ ياقاسى بىشەمدىن
قايتارلىپ تۇشكەن آق كۆلمەك؛ ئىچى تىشى سىرولى ئىرى چۇبار بىزەكلى ياڭا كۆپى،
يىلدە كەمەز— ھەزرەت ئازمىي چىنىدىن دا تەلەگەن ئىلگىرى بولۇپ سايلاپ ئالغان
خۇرمەتلى بىر آق ساقال ئىدى. باينىڭ ئوزى مەنە تۇرغان كۆك دۇلدۇل ئىيىرلەپ
قويغان يالچى ئانى بىر آز كۈلۈپ قارشى ئالدى.

— آسل كينىڭ، جلقىنىڭ تولپارىنا مىندۇ... يولۇڭ آق بولسۇن، آزم ئەكە، ديدى.
لاكىن قارتىڭ يۇرەگى تىنچ توڭل ئىدى، آتقا مىنە يىرىپ، ئەزىلى تاۋۇش بىلەن ئىتتە قويدى.
— ياساسان تەڭرىم بوندى جلقىلارنى بايتورەلەرگە يىرىپ بىرىپ، بىزنى مەھرۇم
قالدىردى، بوندا خىكمەتى نى در، كۆپ ئويلاسام دا بوڭا آقلىم جىتتە آلمادى! ديدى.
آت، باي ئوزى اوراعاندا ئىپىرلى يۇرگەنى يوق ئىدى، سابىرسىزلاپ، قوزغالدى.
نايمانىڭ ئىلچىسى قىزقۇرت جەيلەۋەنە قاراپ، آلب كىتە يىردى.

VI

ياقتى كۆل جەيلەۋەندەن چىچ، سەدەت يارمىلار بارغاچ، آت ئۈستىدە چاپ
كىلىگەن بوز بالالار ئۇچرادى، قارت بولاردان ئەخمەد اولنىڭ خەزىر قايدا
كۈچكەن سۇرادى. يىك آزعنا سوزب:

— ئە... نە... تۇرا!

ديدىلەر. لাকىن قازاقنىڭ ئە... نە... تۇرا... دىگەنى آلتىش چاقىم بولپ چىقۇ.
آزم ئەكە كۆك دۇلدۇلنى تىرلەتپ، قۇرعاق كۆل توپراغىنا آياق باسقاندا تۇش
آوغان، ھاۋا بىر آز تالغانغان، ماللار، چىللەنك كۈندىگى قىزولغاندىن سۆڭ،
رەخەتلەپ آشى باشلاغانلار ئىدى ئىندى. بو جەيلە قارتىڭ كۆڭلىنە ئۇخشامادى:
توپراغى ناچار، سارغىت؛ ئولدىنى سىرەك، سىيىق، كۆلى چىنداندا قۇرۇپ بىتپ
بارا، آنك تىرە ياعى ئەللە قايدان قايدا ئىندى در قىزىل ۋاق ئولدىن بىلەن قابىلانغان؛
ساحرادا كۈتۈ — كۈتۈ يۇرگەن ماللارنىڭ دا چىرايى يوق؛ جەي اورتاسى جىتتەدە،
ياقتى كۈلدەگى كىك، سىمىرەپ جىتتەگەنلەر، قايسى تايىلار ئىلى ھاماندا ياباقلار
قۇيپ ماتورلەپ كىتە آلمانلار. آرا تىرە قۇرچاڭغى آنلاردا كورىنە. بولارغا قاراپ:
— دۇنياڭ تىگىر توڭل، آو، تەڭرىم!... ديدى دە آزمىي قارت، بىر بالانىڭ كۈرسەتۈى
بوينچا، اولنىڭ بايى ئەخمەدنىڭ تىرمەلەرنىدەن سۇڭداغى بىر كىيىن ئۇنىڭ آرتىنا بارپ
توقنادى. قىچقۇر يىرلىگەن سەلەمگە قارشى باشىنا آق ئورامال سارغان، فەقىرچە،
لاكىن بارى بىلەن پاك كىيىنگەن بىر كىيىنچەك چىقۇ. سابىر، باسقى تاۋۇش بىلەن:
— ئىرەكەلەرىمىز ئۇيدە يوق، آتام سۇقۇر بولغانغا، قارشى چىعا آلىپ، خوش كىلەسىز!!
ديدى. قوناق آتدان تۇشۇپ، آرغاماعىن بەيلەپ، قامچىسىن قولىنا تۇتۇپ، كىيىنچەك
آرتىندان ئۇيگە كىردى.

زور، يىيىك، لاكىن يىك كۆپ ياماولى تىرمە. يىر ئىدەننىڭ كۆپ يىرى آچقۇ،
تىك تورگەگە بىر آز كىيىن توشىلگەن، كىرەگە بويندا بوياولارى يوعالا باشلاغان
بىر نىچە ساندۇق، آلار ئۈستىدە بىر نىچە يورغان، كەلم، سول ياقدا بىر قامت، كىيىپ

آوغان بوش ساپا، كۈبدەن قىزغا تېمەگەن پىشكەك، كىرى ساماۋر، بىر نىچە تاباق،
مەن ئۇنىڭ بۇتۇن جىھازى شۇل ئىدى.

ئۇنىڭ ئىك تۈرىدە، ئۇزۇن قىزىلت جۇنلى قۇي تېرىسى ئۈستىدە، ساندۇققا قاسن
تۈرەپ، آياغى بۇكلەپ بىر قارت ئوتىغان. آياغىدا ئىسكى چىتىك كەۋش، ئۈستىدە
ئىزۋى باۋ بىلەن بەيلەنگەن، ياقاسى كىرى قايتارلغان ئۇزۇن آق كۆلمەك، ئان
ئۈستىدە تۈيە جۈنىدىن سۈيى قىل قاتناشدرىپ ئىشلەنگەن زور كۇپى كېگەن، زور
بويلى، بۇركۇت تانالى، ئۇزۇن آق ساقاللى، لايىن ياقى، كىيىگەن تەنلى بو بابا —
قوناقنىڭ ئىزىل كىيىگەن مەشھۇر بېرىمجان آق ساقالى ئىدى.

آزىمباي كىرۈگە. اول ئورنىدىن قوزغالمادى، باشى كۈتەرمەدى، بۇزى-كۈزى،
ئۆز آلدىداغى بىر نۇقتاغا تىكلەنگەن كۈيىچە قالدى، لايىن بۇتۇن تۇرۇشىدا قۇلاقلىرى
بىلەن يىك آز، يىك ئەكرىن تاۋش دولقۇنلاردا آيرىپ تانېپ تۇرغان بىر دىققەت
سىزىلە ئىدى.

قوناقنىڭ سەلەمىن آلمادى، كۈزلەرنى شۇل ئىسكى نۇقتاغا تۈرەگەن ھەلدە:
— يول بولسە، قۇرداش!! تاۋش، آياق اتلاۋ، نايمان ئېلىنىڭ آزىمباي ئەكەنكىنە
ئۇخشاپ قالدى... سىزنىڭ ئۇرۇغ بو قۇرغان كۈل جەيىلەۋلەرىنە كىلە تۇرغان
يوللارنى ئۇنۇتۇپ بېتمەگەن ئىكەن ئەلى!!..

دېدى. ئۆز ياندىن ئورنى كۆرسەتەپ، ئوتتۇرغا قوشىدى، مال جاننىڭ آمىنلىغى، ئىل
كۈننىڭ سولەن سۇراشا باشلايدى.

قوناق، آمىنلىق سولۇق تۈرىدىن كۈچكەچ، بىرىنچى سۆز ئولاراق، آقساقالنىڭ
زىرەكلىكىگە ھايىران قالغانلىغى ئىيتىدى:

— سارى آرقاننىڭ ئۆلىگەن ئىل آغاسى چىگىز باينىڭ جىنازاسى قۇي يلىدا بولۇپ
ئىدى، ئىندى ئىككىنچى ئەيلەنەپ، جىلقى يىلى كىلدى. ياڭلىشامسام، ئون دورت يىل
ئۆتكەن بولسا... اول چاقدا سىزدان ئۆزىڭنىڭ ئىسىمى يەشىل سۈت دېگەن جەيىلەۋلەردە
كۈچىپ يۇرى ئىدىگىز... شۇل جىنازادان سۇڭ، بېرىمجان آغامنى كۈرۈ ناسىپ
بولمادى... شۇنچا غۇمۇر ئۆتەپ دە سىز مېنى تاۋشىدىن تانيدىغىز... بوڭا آدم آقلى
ئېرىشە آلمى!! ياساغان ئىيەمنىڭ سىزگە بېرىگەن زىرەكلىكىگە چىك بولماسا كىرەك!!
دېدى. ھوجا آقساقال آور بىر سولادى، ھامان كۈزلەرنى بىر نۇقتاغا تۈرەگەن كۈيىچە
ئىچكى آور ھەسرەتلى تاۋش بىلەن، لايىن بۇتۇنلەي ئىككىنچى ياقىدا جاۋاب قايتاردى:
— قۇلاغىنىڭ زىرەكلىكى بىلەن ئى قىلىم، چىراغ!! كۈپ يىل ئىندى، ياساغان
ئىيە مەمۇرلىق قىلىپ ئوتىرمان، مەگەر سەدەتى جىتمەسە كىرەك، تىلەننى آلى: آڭا

ئەيتىدىم، سارى آرقانك بو آور تەقدىرىن كورسەتەي، يۈرەگىنى كۆيدىرمە، مېنىڭ جانىمنى آل، دېدىم. بولماسا، كوزىمنى سوقۇپ قىل، ئېلىنك بو جافالارن، بو غەزابلارن كورب تۇتۇردان مېن قۇتۇلىم دېدىم. قۇلاغىنى ساڭراو قىل، يۇرتىنك كوز يېشى قانتاش، اوراڭىراشولارن ئىشتەس ئېدىم دېدىم. تىلنى آلمادى، يەشم سېكسەنك ئىچىنە كىردى، توقسانغا تابا قاراپ بارا ياتىر، رىزىغىنى كېس دېيىپ كۆپ زارىلىق ئېتىدىم... تىكلامادى. تىك بىر سوزم قاپۇل بولدى — كوزلەرمىنى كورمەس قىلدى. مەڭگەر قۇلاغىنىڭ ئىشتىۋى ئىككىكىدە كۈچلى بولۇپ قالدى: ئۇنىش يىل ئىك بىر مەرتەبە ئۇچراغان آدەمنى تاشنىدىن تانوغا توڭل، بۇتۇن ئېلىنك، ئۇلۇغ يۈزە، كىچى يۈز، ئورتا يۈزنىڭ ھەر بىرىدە قازاق يارقىتىنك آور تەقدىردەن مۇڭلانىپ آناسى يوغالغان قىنالىغان بوتادى، ھەسرەتلەنىپ جىلاغان شوشى ئېسىكى تېرمەم ئىچىندەن ئىشتىب ئوتىرمان!!! جانىمنى آلمىغان ئۇچۇن آڭا ئۆپكەم زور، دېدى. ئىشكىدەن ساماۋارن كۈتەرب كېلىنچەك كىردى. تېرمەنك سول ياندا تۇرغان تەبەنەك ئىشكادان كىرلى آشاۋلىق، سابى سىنغان چەينىك، يامۇلى چىنچاقلا، بىر نېچە باۋرساق سالغان بىرتەرىلىكە آلب، بۇلارنى قوناق آلدېنا كېتىپ قويدى، قوبى قايماق سالىپ، چەي ياسى باشلايدى.

آفلى چەچەنلىكى بىلەن سارى آرقادا دان تۇتقان يېرىمجان آقساقال زاماندا ئورتاچا دەۋلەتلى آدەملەردەن ئىدى. بايتورەلەر ئىش باشىنا مېن، بوآلارغا قارشى عاۋغا باشلاغان نىڭ ئىككىنچى يىلدا قاراڭغى تۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر كۈتۈ جىلقىسىن قوۋپ آلب كېتىدىلەر. آنباسار — كۈكچە تاۋ — قىزىلچار آراسىدا يۈرگەن زور كىرۋانن باسدىلار... شول ئېككى بەلەنك بېلىن سىندىردى، بەختىن كېرى يېبەردى. بۇرۇنقى ماقىتۇلى «بەشل سىرت» دېگەن جەيلەۋلەر، نايمان ئۇرۇغلارنىڭ ئىنتىرىگەسى بىلەن، ئورس ھەزىنەسىنىڭ آت زاۋۇدىلارنى، ھاحول پاسىۋىلىكلارغا آلب بېرىلىپ، مەن شول قۇرۇق كۈل جەيلەۋلەردە كۈچ بۇرى باشلاغاچ، ماللارغا بو يېرىنك تۇزلى ئېقىلىمى ئۇچشامادى، آقساقال آقۇر — آقۇر بۇلدى. ئۆزى سوقرايىپ، بىردەن بىر ئوغلى جانىبىردىدە آورب كېتىكچ، قارت ئېندى مەن شول ھەزرەگى ھەلىنە تۇشدى.

قازاقنىڭ بۇرۇنقى ەدەتى بويىچە، اول قوناققا ھۇرمەت قىلو — تىك قىز ھەم ئىت بىلەن گەنە بولۇپ دېيىپ قارى، ساماۋار، چەي، باۋرساق كېك ناچار بېدەتلەرنى ئىشكە سانامى ئېدى. كېلىنى چەي ئەزلەگەچ، قارت قازاق قوناقىدىن غەپو ئوتتۇگە كېرەك تاپىدى:

— يىراق ئېلىنك مۇساڧىرى بىزنى غەيىپ قىلماسن: بايلىغىز بىدى... ئۆيىز قىزىز ئوتىرا!!! ئوتكەن بارغان قوناقلارنى ئىت بىلەن، قىز بىلەن سىلاب جىبەرىگە قۇۋەتمىز جىتەمدەن كۈكلىم بۇزىلىپ قالا، دېدى.

دۇنيانى كۆپ كۆرگەن، ئاقىلى چەچەنلەر بىلەن سۆز كۆرەشەرگەن ئازمىيى
بو آقساقال آلداندا ئوزن بوعالتىدى. قارىتىك ھەر بىر سۆزى، گويى، ئاتىك يۈرەگىنە
ئوق بولۇپ قادالە، گويى، ئويلاپ كېلىگەن يۇمۇشى، آلدانوق، جىمىرلەپ بارا كېك ئىدى.
شۇلاردا سۆزنى ئول ياقىغا تاپا بۇرغا باتىرلىق قىلدى، ئۇزۇن ئەنگەمەلەردەن سوڭ،
ئىيلەپ كېتىپ، بايتورەنك آرزىن ئەيتە سالدى.

— بويالغاندا، آدەم نىڭ يامانلىقى دا، ياخشىلىقى دا بولۇپان. يەشلىك تامرىمىز بايتورە
قانى ئاقساقلاپ، تەقدىرىم جىتتىدى دېيىپ، ئەجەل كۈتۈپ ياتىر... مەگەر، قۇرداشىم
يېرىمجان نىڭ كۆڭلىنى كېتىسەم، قەبىردە جانىم تىنچ تاپساق دېيىپ مېنى سىزگە
يېيىردى، دېيىرەك سۆز باشلايدى، سوڭى ئوتتۇرىل بويىنچا نايمان بىلەن سارمان
قەيىللەرى آراسىندى تالاشنى، بوڭا نىڭلەنگەن پارتىيا، بولساق، بەيلىك سايلانۇچۇن
بولغان تالاشلارنىڭ تودىغان فاجىيەلارنى ئۇزاق - ئۇزۇن ئېيتىپ بىر بىر ساناب چىقىدى.
آخىرىدا نايمان يۇرتى ئۇرۇغلارنى ئورتا يۇزنىڭ ئۆلكىنى آقساقالى يېرىمجان ئەكەنى
ئۆز ئىلمىدە قوناقدا كۆرسەك ئىدى دېگەن ئۇمۇت بىلەن قالدۇلار... ئەگەر ئىندى
بو سۆزلەردە خاتام بولسا، ئۇلۇغ آغانىڭ آق كۆڭلى، مېنى كېچىر، ئىلچىنىڭ آياق
تابىغان يىرلەرنى كۆرسەتەر، ئۆز يولغا بارغا ئاقىل يېرىر، بىزنىڭ تەلەپپۇزىمىز شۇ،
دېيىپ تەماملايدى. قازاق سۆزگە نى چاقىلى ئۇستا بولسا، باشقا سۆيلىگەننى دە شۇل
قەدەرلى ئۆك تىگىلى بىلە، قوناقنىڭ ئېيتىپ شەرەك ۋاقىت سوزلغان سۆزلەرنى يېرىم ئەكەيلىك
آز بولدىرۇلەر بىلەن، تېرەن دىققەت ئىچىدە آقلىنا سالىپ ئوتىردى، آندىن سوڭ آشقىنى
ئۆزى سۆز باشلايدى.

— بىزنىڭ دىدى، نايمان ئۇرۇغىسىنا آچۇر يوق. مەگەر، ئول پارتىيانىڭ باشلىقلارنى
بولغان بايتورەلەر، ياقۇبلار يۇرتىنا بارىپ، قوناق بولۇنى، آلارنىڭ قىزىندەن، ئىتىندەن
آوز ئىتۈنى دوڭغىز بىلەن بىر تاپاقدان تاماق جىيىپ دېيىپ كۆرەمىز...!!! دىدى. سۆز
آقلى. بايتورەلەرنىڭ ئوتتۇرىل بويىنچا ئورس تورە بىلەن بىرلەشپ، سارى آرقانى ئىندى
حورلىققا، قۇللىققا تۇشۇرۇلدى، ئۆزلىرى دەۋلەت - مال آرتىرىپ، ئىلنى يېرىس سۈيى
قالدىرىپ، بولگۇندىكىگە سالولارى، آلار سۆزى بىلەن يېرىم آودارلغان، ئومىي نىڭ، سىمى نىڭ،
يامان قالانك، تورەينىڭ، قىزىلجىارنىڭ زىندانلارنىدا دالاسى، ئېتىن، قىزىن، آناسى ساعىنبە
تىمىر رەشەتكە ئىچىدە جىلاب ئوتىغان قىچاق بالالارنى غازابلولارى آقرىن، سابىر تىل
بىلەن قوناقنىڭ كۆز آلداندى ئوتىدى. آخىر كېلىپ،

— ئىلچىگە ئولم يوق، مېنى سىنى شىتە قىلىمىم، مەگەر، دىدى، سىن بايتورەگە ئەيت:
آدەم بالاسى قولى بىلەن ئىشلەگەننى مويىنى بىلەن كۈتەرگە تېيىشلى... ئىلگە تاش چەچىدى،
قان آغزىدى، ئەگەر بولار بوغازىنا ئوتىرسا، ئۆز چەچەكلەرىم ئوسىدى دېيىپ بىلىن!!

تەقدىرى جىتىپ، دۇنيادان قايتسا، يەشلىك تامىرىم بولغانلىق ئۈچۈن، جىنازاسىنا باراچاقمىن؟
مەگەر دەۋرىنى، تەھلىلىنى كىرەم، بولەگىنى ئالما، ئىتىدىن، قىزىدىن ئۆز ئىتىم...
نايمان ئۇرۇقلارنىڭ ياخشىلارنى مېنىدىن سەلەم ئېيت!!...

سوزنىڭ بولاي بىتۈن قوناق ئۆزىنىە فاتىجە دىيىپ آڭلادى، ئەدەب يۈزىدىن تاغى
بىر نىچە مۇڭ-زارىن ئېيتىدى، دۇنيادان شىكەيەت قىلدى. ئۇمۇم زور ئىدى، بو
قالاشلارنىڭ چىگى كورنى، كۆڭلۈم بۇزىلىپ قالدى، بىر ئەكە، دىيىپ قولىنى قامچىسىن آلدى.

VII

آقساقال، شول ئورنىدا، كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىرىگەن ھەلدە، ئوتىرىپ قالدى،
آزىمباي آغا، ئىسەنلەش، غۇمۇر، آمانلىق تەلەپ دالەت چىقىدى.
آندا ماتور كۆك آرغاماق ياننى بىر كۆتۈر ھالقى جىيىلغان ئىدى. جىرتق كىيىملى،
قايسىلارنى بۇتلىدى يالانچاق، قاپقارا بالالار، آتەك ئېيىرىن، كۆمۈشلى يۈگەنلەرنى قارىلار.
بوز بالالار، يەش قىزلار بىر بىرى بىلەن ئوينى سوزلەر ئېيتىشەلەر. كۆكرەگى بۇتلىدى آچىپ
بالاسى ئېمىزگەن كىلىنچەكلەر بىر توگەرەك ياساپ نىدىر سۇيىلەشەلەر. بولار ئورتاسىدا
قولىنى ئۇزۇن تاياق تۇتقان بىر كىمپىر ياقا قاراپ نىدر، سۇيىلى، قارغانا. بونۇك كۆلمەگى
جىرتق، بىر نىچە جىردىن لەشپىردەگەن قارت تەنى كورىنى. باشىداغى ئىسكى، كىرلى
ئورمانلىدان آلكادا، آرتىدا تۈزەپ چىققان چەچلىرى، ئەللە نىندى ھىيالى ساتىشولى
كۆزلىرى بوڭا دىۋانا تۇسىن بىرەلەر. اول قوللىرى بىلەن بوغى، كۆزلىرى تۇتقۇسىز
تۇرلى ياققا ئېلىندىرگەلى...

مۇساڧىر ئۆيىدىن چىقىپ، ھالقى بىلەن آمانلىق سۇراش، آرغاماقنىڭ تىزگىنى چىشىم
دېگەندە، دىۋانا كىمپىر، جىلان، قارتقا تابا قىزىلاپ كىلدىدە:
— ئى سىن! بايتۈرەنىڭ سۇيەگىنى كىمىرىپ، يۇرتنى تالىسىڭ!! دىيىپ قىچقىرىپ،
آزىمباينىڭ ئۇستۇنى تاشلانا. ئۆزى ھامان، نىدر آقروينا، تايىغى بىلەن ئەلى بىر ياققا،
ئەلى آتقا، ئەلى قارتقا كىزەنە باشلى... بالا چاغا قورقۇپ، تاۋىشلاپ، قىزىنىپ، لاچىندان
شاۋلاپ قاچقان چەكەلەر كىك چىتىكە سىيىلەلەر، كىلىنچەكلەر، غەدەتەن تىش
ھايرانلىق بىلەن:

— ئۇبات بولدى، عوى، قوناققا يامانلىق قىلىدىلار...
دىيىپ كىمپىرنى توتارغا، تايىغىنى آلتا آزالان، تاغى شاۋ شونى آرتىدىرلار. ئۆيىدە
ئىرتىغان بىر مىرجان ئەكە بو تاۋىشلارنى ئىشتۈگە ھەلنى آڭلاپ آلمان ئىدى. ئۆزىدە
كۆتۈلمەگەن بىر غەيرەت بىلەن تىزگەنە. تايىغىنى آلتا، شاۋشولى جەمەت ئىچىنە كىلىپ

جە. آنى كورو بىلەن يەش ھاتىلار تىكى كىمپەرگە نىزاق تۇتۇنلار. لايىن ئول بىر شى ھامان دولى، تېرچىنا، كىزەنە..

لايىن آقساقال بو عاوعانى تىز توقتاتدى. تاوش ئوڭعايسى بىلەن كىلە، تىلى قارچىڭ بىلەن گەندەن تۇندىدا:

— دىوانا كىمپەر، بو نى قىلغانىڭ سىنىڭ؟ آرم ئەكە مېنىم قونام بولدى، عوى! قازاق يۇرتىنىڭ قايسىدا ئۇيگە كىلگەن قوناققا بوندى يامانلىق ئىشلىدى؟ دىب توقتاتىغا تەلدى. ھالق تەندى. بوندى عەدەتسىزلىككە بارىدا ئۇيالىب، قوناقدان عەفو ئوتىدىلەر. لايىن كىمپەر تىز آينىمادى. ئوزن توقتاتقاچ، آنىڭ تايلاق بىلەن سوعشۇوى كوز يەشى بىلەن ئوكرىب جالوغا ئەيلەندى.

— بايتورە دىگەن يامان ئىت مېنىم قاراعىم بىردەن بىر ئوغلەمنى، ئورس تورىنى ئوتتورە قاتناشقان دىب يالغاندان آنت ياسانې، كاتىرگە جىبەرتتى. بالالارنى يەتتىم قالدىرى... سالىق دىب آتتىق آتمى ساندردى... آتاسىنا نەلەت بولغىرى! جىدى باباسىنىڭ قەبىرنى آچىپ... ھەلەن قىلايم!.. ئوزم قارت كىمپەر، بالالار يەش!.. بارىمىز آچ ئوتتارتىز!! تاڭ سەھەر جىلاب ئوتكەردىز. كىڭ دالادا بىزگە تار بولب قالدى!! دىب، آقرب، ئەللە نىندى ئىرنولى قىزعاچ تاوش بىلەن ئوكرىگە، چەچلەرنى جۇلقىب جىلارغا تۇتۇندى..

بونى كورب، كىچىككە ئىككى بالا ئوكىب يىبەردىلەر. باشقارلىڭدا يۇرەكلەرىنە آچى قىزانو تۇشدى، كوزلەرىنە يەش كىلدى. ھەممە كىشى نىندىدىر آور فاجىعا آستىدا قالغان كىك بولدىلار.

قارچىڭ جىلاوى تاغى تالاشقا — بىرگەلەرگە ئەيلەنەچەك ئىدى. بىرمىجان آقساقال، قوناقدان قات — قات عەفو قولى سۇرادى، كىمپەرگە:

— قوى، جىلاما، مېنى سىنى سارسىمبايغا ئۇزاتىمىن؛ مال باعارىڭ، كىيىز باسارسىڭ، تاماڭ آچ بولماس!! دىب تىچلاندىرىب، كىلەنچەگىنىڭ ياردەمى بىلەن ئۇيگە تابا، كۇچلەپ آلب كىرىپ كىندى.

قوناق، بو كۇتلمەگەن، دالادا بولمى تۇرغان تەقەيرەن، شاشا قالدى. ئولى يەشى آلتىشقا جىتىپ، بوندى ھورلىقنى كورگەنى يوق ئىدى.

ھىچ كىمگە، ھىچ بىر سوز ئەيتەمدى، آورلىق بىلەن، كوك آرعاماقعا مىندىدە نايمان يولغا قاراپ، آتنى ئەيدەدى.